

Kao u Orwellovoj „1984.“, tako je i u Horvatićevoj noveli bijelo crno, i istina je laž, i mir je rat. Ali, za razliku od Georgea Orwella, koji je pisao u demokratskom, slobodnom društvu, Dubravko Horvatić pisao je u totalitarnoj, stvarnoj orwellovskoj državi, u kojoj je pisac mogao biti i jest kažnjavan zbog pisanja, Horvatić je živio u državi u kojoj je slobodno pisanje značilo robovanje neprijatelju, a laž je značila istinu. Orwell je napisao „1984.“, a Dubravko Horvatić je živio u 1984. i našao je u toj stvarnoj orwellovskoj godini svoj otok slobodnoga pisanja – časopis *Marulić* – u kojem je pisao o istini jedino kako je mogao, na alegorijski način. Prigovarati književniku takav način pisanja znači biti vojnik iz Horvatićeve novele, koji tumači da rijeke teku uzvodno, ako je to na korist totalitarnoj državi.

Poznajući duh komunizma, u kojemu, ako ti je dopušteno da dišeš na škrge, onda se tako moraš ponašati, Horvatić je jedan dio svojih tekstova u časopisu *Marulić* potpisivao pseudonimima Vlaho Glagoljić i Tvrtko Varadin, ali ne i novele. Nije koristio pseudonimima da bi njima potpisivao neke „nezgodne“ tekstove, nego da ne bi, množinom svojih tekstova potpisanih svojim imenom i prezimenom, svratio na sebe pozornost komunističkih cenzora, da ne bi cenzori pomislili da se Horvatić previše „razmahao“, osmjelio, da ne diše na škrge. Piši, pazi kako pišeš, i nemoj previše pisati, nemoj disati punim plućima!

U komunizmu je Horvatić bio cenzuriran, a u slobodnoj i demokratskoj Hrvatskoj podcijenjen i prešućen. To nije neobično, budući da je jedan od Horvatićevih cenzora, Dražen Vukov Colić, postao nakon 2000. godine jedan od vrlo cijjenjenih i društveno utjecajnih osoba, premda se nikada nije pokajao zbog svojega cenzorskoga posla. Dokle god se Hrvatska ne suoči sa svojim cenzorima, dotle neće istinski biti slobodna.

Kompleks Cvrtila, ili odbacivanje dijela hrvatske književnosti i namjerni zaborav

Krešimir Čokolić

Josip Cvrtila spada u one pisce koji su djelovali u razdoblju između dvaju svjetskih ratova pripadajući krugu pisaca katoličke orijentacije. Katolička je publicistika u međuratnom razdoblju bila vrlo popularna jer se obraćala velikoj većini hrvatskoga naroda. Štoviše, takva književna produkcija nije dominirala samo u Hrvatskoj nego je imala istaknuto mjesto u svim velikim književnostima zapadnoga kruga. U tom razdoblju istaknuo se svojim pedagoškim radom i publicistikom te osobito opusom priča za djecu. U to vrijeme bila je osobito živa produkcija književnosti namijenjene djeci u kojoj se ističu Ivana Brlić-Mažuranić, Mato Lovrak, Jagoda Truhelka, Vladimir Nazor i Josip Cvrtila. Kada se ocjenjuje vrijednost Cvrtilina književnoga djela njega se stavlja u kontekst hrvatskoga dječjega književnoga stvaralaštva gdje se uz navedene autore spominju još i „...Zlatko Špoljar, na svoj način i Štefa Jurkić i osebujni pjesnici koje je zaustavila tragična smrt Ivo Kozarčanin i Gabrijel Cvitan. Josip Cvrtila je među njima po svojim dostignućima najbolji. Skloniji fantastici nego socijalnom realizmu oni se nisu priklonili Lovrakovom modelu, a za četiri i pol desetljeća komunističke vladavine potonuli su u potpuni zaborav”¹

Cvrtilinoj popularnost pripomoglo je i vrijeme prvoga izdanja zbirke priča „Ivanjska noć” 1922. godine, čime je, na neki način, to djelo najavilo autorski plodne dvadesete i tridesete godine prošloga stoljeća. Svi spomenuti autori su u tom razdoblju doživjeli punu afirmaciju (kao i brojni drugi) i utemeljili dječju književnost kao jasno određeni dio hrvatske književnosti. Cvrtilina najznačajnija zbirka „Ivanjska noć” svakim novim izdanjem postajala je bogatija novim pričama. Njega karakteriziraju i priče o Božiću; čak možemo naići na ocjenu kako je „...najbolji hrvatski dječji pisac božićne tematike, kao što je to Đalski u ne-dječjoj književnosti”².

S obzirom na to da je radio kao učitelj napisao je i roman iz učiteljskoga života „Bijelo prijestolje”. Zapaženi su bili i njegovi pedagoški radovi, tako da je na koncu, došavši u Zagreb zauzeo važno mjesto i u djelovanju Hrvatskoga pedagoškoga književnoga zbora.³

---

1 Milan Crnković; Dubravka Težak (2002.) *Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine*, Zagreb: Znanje, Str. Str.319

2 Ibid. Str.322

3 Detaljnije u Pejić, Pogovor izdanju Ivanjske noći, HPKZ, Bjelovar, 1995. Str.167-168

Brojnost njegove obitelji utjecala je, osim na književni rad orijentiran dječjem uzrastu, i na njegovu egzistencijalnu poziciju. Tako je nastao sa svojim pedagoškim i književnim radom i nakon sloma Kraljevine Jugoslavije. Ostao je aktivan u HPKZ-u, a njegova „Ivanjska noć” doživjela je 1944. svoje treće izdanje u nakladi Matice hrvatske. Kroz cijelo svoje višedesetljetno djelovanje nikad nije bio član niti jedne političke organizacije niti pokreta, ostao je privržen jedino svojoj obitelji, katoličkoj crkvi i hrvatskom narodu. Ta njegova privrženost uvjetovala je i njegovu osobnu sudbinu i sudbinu njegovih djela.

Dan prije ulaska partizana u Zagreb, dakle 7. svibnja 1945. godine, Josip Cvrtila je, zastrašen glasom koji je pratio ulaske partizanskih jedinica u hrvatska mjesta, pridruživši se masovnom zbjegu, napustio Zagreb, svoju obitelj i svoju domovinu. Kao i kod većine ljudi koji su tada napuštali domovinu prevladavalo je mišljenje da je taj odlazak samo privremen. Očekivalo se da će britanske vojne snage pružiti zaštitu izbjeglim ljudima i oprijeti se Titovim revolucionarnim komunističkim jedinicama. Međutim, ishod je bio drukčiji. Oni koji su bili izručeni Titu bili su prilično proizvoljno, bez suda, ali planski i masovno likvidirani, ili su pretrpjeli teška zlostavljanja, te bili zajedno sa svojim obiteljima trajno označeni ili do vlastite smrti ili barem do kraja postojanja komunističke Jugoslavije. Cvrtila je imao sreću našavši se, spletom okolnosti, među izbjeglicama koji nisu vraćeni u Jugoslaviju i izručeni partizanima. On tada, već prvoga dana odlaska, počinje voditi dnevnik iz kojega se može iz dana u dan pratiti njegovo kretanje u sklopu hrvatskoga izbjegličkoga vala. Iz Austrije je prebačen u Italiju vlakom punim izbjeglica, koji je trebao isprobati nosivost mosta, te je dijelio sudbinu desetaka tisuća izbjeglica raspoređenih po izbjegličkim logorima u Italiji. Njegova osobna sudbina, kao i sudbina cijele jedne intelektualne Hrvatske koja je završila ili u jamama ili u izbjeglištvu, postala je paradigmom onoga što se dogodilo s njihovim dotadašnjim intelektualnim stvaralaštvom s nacionalnim i vjerskim predznakom. Takva djela i autori bili su izloženi zabranama, izbacivanjem iz literature i naposljetku su namijenjeni sustavnom zaboravu. Cvrtila je, na neki način svojim djelovanjem u izbjeglištvu postao jedan od primjera puno šire sudbine onoga što se događalo s dijelom hrvatske književnosti za vrijeme jugoslavenskoga komunističkoga eksperimenta. Riječima Ilije Pejića koji je priredio četvrto izdanje „Ivanjske noći” 1995. godine: „Gotovo pedeset godina sustavnog prešućivanja. U tom razdoblju nije tiskana nijedna njegova knjiga, nijedna priča, nijedan prikaz, osvrt... Izuzmemo li časne izuzetke koji ga sporadično spominju u antologijama i priručnicima, on je potpuno pao u zaborav. Ali ne kod svih. Živio je u sjećanjima prijatelja, suradnika i vjernih čitatelja. Pejić, štoviše u istom

pogovoru postavlja, iz pozicije tada stručnoj javnosti dostupnih spoznaja, opravdano pitanje, ...ne zna se je li Cvrtila stvarao i nakon 1945. jer nema tragova, nema objavljenih radova. Teško je pretpostaviti da tako plodan i priznat pisac najednom prestane s književnim radom. Nema ga ni u knjizi Vinka Grubišića *Hrvatska književnost u egzilu* (1991.).⁴

Peić pogađa u bit. Cvrtila se, našavši se u izbjeglištvu, u proljeće 1945. godine našao u položaju osobe koja je dijelila sudbinu ostalih izbjeglih Hrvata i kao čovjek vičan peru počeo je voditi dnevnik već prvoga dana odlaska od kuće. Svjedočanstva o nadanjima, strahovima, svijetu poluinformacija i grupne psihoze ljudi izbačenih iz svojih domova, nalaze se u redcima njegova dnevnika. Do otkrića Cvrtilina *Dnevnika* i drugih pokojnikovih papira, došlo se zahvaljujući obitelji Marović s kojima je Cvrtila prijateljevao u Buenos Airesu. Posredstvom Vinka Nikolića i Milana Blažekovića u jednoj kutiji stigli su papir gdje se je u pokojnikovim papirima mogao iščitati spomenuti *Dnevnik*; kao i fotografije, te osobna korespondencija (primjerice s Mladenom Žigrovićem, autorom intrigantne knjige „U žitu i kukolju” koja je svjedočanstvo jedne zaboravljene izgnane Hrvatske, ili pak Matom Sudetom). Njegova kći Katarina Čokolić, profesorica književnosti, kojoj je pristigao spomenuti materijal, Cvrtilin je *Dnevnik* prepisala iz tekica i papira na kojima je pisan, te ga je time učinila upotrebljivijim za korištenje. Među ostalim papirima pronašla je i rukopis iz kojega je pripremila Cvrtilin nedovršeni roman, pisan u izbjeglištvu, „Dobra zemlja”. Taj je roman, pisan u stilu njegova romana „Bijelo prijestolje”, nedovršen do te mjere da je vrlo teško rekonstruirati kako završava. S druge pak strane to izdanje postaje zanimljivo prvenstveno kao rekonstrukcija sudbine pisca. Štoviše, kako je materijal pripremila njegova kći, tu se pronalazi ilustracija osobne tragediju odlaska od doma. Katarina Čokolić piše:

„...Bila sam jedna od njegovih „curica”, koja se – kako on navodi u svom dnevniku opisujući napuštanje Zagreba – nije na rastanku ni okrenula.

14. svibnja 1945. Sjećam se odlaska od kuće, jučer osam dana, pa mi je teško. Pokušavam rekonstruirati posljednje dane u domovini... Zdenka (Katarina) i Nevenka pošle sa mnom. Sve živo, užurbano, puno ljudi. Curice me poljubiše. Sunce je zapadalo. Okrenuše se i odoše ne osvrćući se na me.

Krenuli smo iz zgrade Hrvatskog pedagoškog književnog zbora, gdje smo tada boravili, a rastali smo se s njim pred zgradom Društva hrvatskih književnika na Trgu bana Jelačića 7. Nismo se okrenule znajući da bi ga naše suze lako zadržale ili mu barem otežale rastanak. Gotovo cijeli Zagreb bio je na nogama i u pokretu. Tjeskobna očekivanja nisu ni izdaleka mogla naslutiti one strahote koje su nas snašle, a niti se je moglo zamisliti vrijeme trajanja tog užasa. Uslijedila je

4 Ibid. Str.170-171

duga neizvjesnost, a onda dvadesetogodišnje dopisivanje s kraja na kraj svijeta, bez nade u ponovni susret.”⁵

Cijela obitelj, supruga Marija i šestero djece, ostala je u komunističkoj Hrvatskoj. Od svih logora gdje su u Italiji bili smješteni izbjegli Hrvati sa svojim obiteljima najveći je bio Fermo. To je bio logor koji su Talijani koristili za vrijeme Drugoga svjetskoga rata, a napravljen je u hangarima nekadašnje kočare. Englezi koji su upravljali logorom uvidjeli su da među izbjeglicama postoje potreba, a zahvaljujući brojnim intelektualcima, i mogućnosti za organiziranje raznih kulturno-obrazovnih aktivnosti. Tako je tamo čak bio izveden „Nikola Šubić Zrinski”, utemeljeno Športsko društvo Croatia, djelovala folklorna skupina Kolo, organizirana je i tiskara koja je objavljivala listove „Hrvatska” i „Ave”. Organizirana je u jednom hangaru i logorska kapelica, koju je oslikao akademski slikar Remenar, a posvetio ju je tadašnji biskup Ferma. Štoviše izdao je odobrenje da logorska kapela djeluje kao hrvatska katolička župa u njegovoj biskupiji. Marija Ramljak organizirala je školu za izbjeglu djecu u kojoj je Josip Cvrtila nastavio sa svojim odgojno-obrazovnim radom.⁶ Štoviše, vodeći dnevnik ostavio je svjedočanstvo kako o životu i nadanjima logoraša, tako i o visokoj civilizacijskoj razini života u logoru, koji je bio skoro nedostižan uzor drugima koji su se našli u sličnim prilikama toga vremena. Nažalost, svjedočanstva o logoru Fermo, poput sudbina ljudi koji su u njemu bili internirani, nikad ni nisu ušli u svijesti hrvatske kulturne javnosti. Kao da toga nikad nije ni bilo. A bilo je. U Cvrtilinu *Dnevniku*, koji je pisan telegrafski, interno, kao vlastiti memento zbivanja, nalaze se brojni ljudi, sudbine, nadanja. Kroz retke Cvrtilina izbjeglištva sreće se pluralizam političkih i životnih pogleda, koji se susreće kod Hrvata smještenih u logoru Fermo, kakav je istodobno bio nezamisliv za ondašnju Hrvatsku, koju su izbjegli ostavili u komunističkom jednoulju. U *Dnevniku* je vidljiva prisutnost Papinskoga hrvatskoga zavoda svetoga Jeronima u Rimu, čije je djelovanje bilo ključno u pomoći hrvatskomu puku.

Godine 1947. Cvrtila, izgubivši sve nade o skorom povratku u domovinu, poput drugih napušta logor i kreće u Argentinu. I tu svjedoči povijesnomu trenutku. Iz dnevnika saznajemo kako je na plovidbi od Livorna do Barcelone s njima putovala i Evita Peron. Konačno, u zapisu od 21. studenoga 1947, Cvrtila kaže:

„Sinoć čekao Gibraltar. Negdje poslije 11 izašao na palubu; pusta, vratio se i zaspao. Noću (pred jutro) signalizirali broda; Gibraltar! Vele ljudi i izlaze. Paluba vlažna, na moru magla; zvijezde gore neobično sjajne; Veliki medvjed među užetima nad europskom stranom; visi dolje s „rudom”, Sjevernjača sasvim

5 Josip Cvrtila: Dobra zemlja, Narodno sveučilište Krapina, Krapina 1997., str. 90.

6 Album – izbjeglički logor Fermo, CroLibertas Publishers, Chicago 2015.

nisko, na europsku stranu svjetlo s obale ili s broda. Sreo Porića, veli – idemo spavati, ne mari ni Europa za nas.

Kad ujutro oko sedam sati ustao, jasno se vide bliza afrička brda; Sunce crveno kao na slici, izlazi iza vršaka; za nama ostala europska obala. Njena brda kao bijeli oblaci, plavkasti, brda i afrička i europska niska: kao u Krapini kad sunce izlazi na strani Trškog vrha.”⁷

Dolaskom u Argentinu potpuno se gubi nada u povratak. Svega nekoliko mjeseci kasnije Cvrtila prestaje pisati i dnevnik i roman „Dobra zemlja”. U samom romanu nalazimo i tumačenje:

„Nisam mislio pisati politički roman, niti zastupati neku ideologiju, osim one koju sam već iznio u ranije objavljenom romanu „Bijelo prijestolje”, a to su dobrotu, praštanje, moralna načela, domoljublje, vjera... Međutim, na ovim našim nemirnim prostorima i još u burnim vremenima, gdje opstanak znači i borbu za samoodržanje, teško je izdvojiti život pojedinca iz povijesnih tokova. Isto tako teško je vrednovati tek minula događanja dok još nisu istine provjerene. Jedno je jasno da taj narod pati, doživljava nepravde, uništenja i progone. Sudbina mi je odredila da budem svjedokom mnogih sudbonosnih događanja za hrvatski narod, a opet mi ne da govorim ono što znam. Ja sam zatočenik jednog očajno teškog vremena, ucijenjen šutnjom radi mojih najmilijih.”⁸

U Argentini nije bio društveno aktivan. Cvrtila u Buenos Airesu, nakon što je svladao i španjolski jezik, dobiva namještenje kao službenik u Ministarstvu javnih radova Argentine. Tamo radi sve do smrti 27. studenoga 1966. godine.

Može se postaviti hipotetsko pitanje, što bi bilo da je Cvrtila ostao u Hrvatskoj? Naravno takvo je pitanje metodološki bespredmetno, ali zna se kako je prošao njegov književni rad, kao i koji su bili kriteriji vrjednovanja književne i društvene ostavštine.

Što se događalo u Hrvatskom pedagoškom književnom zboru prevratom u Hrvatskoj 1945. doznaje se iz odluka komunističkih vlasti. U članku *Hrvatsko učiteljstvo u totalitarizmu* navodi se kako Radovan Zogović u *Borbi*, organu Komunističke partije Jugoslavije, piše pamflet, od 27. prosinca 1945., s naslovom „O kontinuitetu časopisa Napredak” tražeći zabranu njegova izlaženja. Nakon te njegove presude Upravni odbor HPKZ-a obustavlja izlaženje *Napretka*, a zamjenski je pokrenuto izlaženje *Pedagoškoga rada*.

28. travnja 1946. HPKZ gubi iz naziva nadjevak *Hrvatski* i postaje samo „Pedagoški književni zbor”. U skladu s navedenim poduzete su i mjere prema djelatnicima i piscima okupljenim oko HPKZ-a i njegova glasila. Time su neki izbrisani iz članstva, a uslijedila je i zabrana objavljivanja

7 Josip Cvrtila: *Dobra zemlja*, Narodno sveučilište Krapina, Krapina 1997., str. 88.

8 Ibid. Str. 78

njihovih djela. Tako su navedeni: M. Tiljak, M. Božićević, G. Cvitan, M. Demarin, M. Markovac, J. Truhelka, J. Cvrtila i drugi. Žarko Špoljar kažnjen je ukorom, a na čelu čistke stajao je Ljudevit Krajačić.⁹

Ta presuda pokazala se konačnom. Nova književna paradigma, koja je zaživjela u socijalističkoj Jugoslaviji postala je ujedno i nositelj kriterija umjetničkih vrijednosti. Josip Cvrtila nikada nije vraćen u lektire, niti se ikada presuda, kako cijeloj jednoj predratnoj katoličkoj i nacionalnoj književnosti tako i ovom piscu, kroz kriterije struke preispitala. Kako je to zajednička sudbina velikoga dijela u komunizmu zabranjenih pisaca, ciljana eliminacija cijele jedne intelektualne elite, koja nije pripadala *vrlo novom svijetu* komunističke Jugoslavije, može se govoriti o cijelom kompleksu kriterija vrjednovanja književnosti koji su kod nas prisutni. Stoga i novi elementi, poput autobiografskoga svjedočanstva Cvrtilina života uključena u kompleks ukupnosti korpusa hrvatske kulture, također nisu postali predmetom meritorne, uključive, rasprave.

---

9 Ibid. Str. 99., 100. pozivajući se na članak Slavka Bančića *Hrvatsko učiteljstvo u totalitarizmu*, objavljenom u „Hrvatskom slovu” od 15. ožujka 1996